

KS. PROF. DR HAB. JÓZEF MARCELI DOŁĘGA
Instytut Ekologii i Bioetyki UKSW w Warszawie

EKOFILOZOFIA I NAUKI ŚRODOWISKOWE NA POCZĄTKU XXI WIEKU

1. Wprowadzenie

Termin *ekofilozofia* wszedł oficjalnie do słownika filozoficznego na VI Zjeździe Filozofii Polskiej w 1995 roku w Toruniu. Do Sekcji: **Ekofilozofia i filozofia życia** zgłoszono 29 referatów. Część z nich dotyczyła ekofilozofii. Od Zjazdu Toruńskiego termin ten zaczyna funkcjonować coraz częściej w tekstach publikowanych i w wykładach, znakiem tego są dwa numery *Ateneum Kapłańskiego* 138(2002)2, 139(2002)3 i cały szereg publikacji oraz wykłady kursoryczne i monograficzne w uniwersytetach i akademiach, np.: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersytet Warmińsko - Mazurski, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Papieska Akademia Teologiczna, Uniwersytet Szczeciński, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet w Białymstoku, Akademia Podlaska, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Politechnika Lubelska, Politechnika Łódzka, i inne. Artykuł prezentuje analizy dotyczące terminu, pojęcia, koncepcji, problematyki merytorycznej ekofilozofii, ma na celu przybliżyć Czytelnikowi zasadnicze zręby ekofilozofii.

2. Analiza semantyczna terminu *ekofilozofia*

W analizie semantycznej terminu *ekofilozofia* wyjdziemy od znakomitego tekstu Antoniego B. Stępnia na temat filozofii zamieszczonego w *Słowniku pojęć filozoficznych*¹.

1. Filozofia – jak wiadomo termin ten pochodzi z języka greckiego: *philosophia*, $\nu 48 \equiv \Phi \equiv \nu$: ν i oznacza – umiłowanie mądrości (*phileo*, $\nu 48 \equiv T$ – miłuję, dążę; *sophia*, $\Phi \equiv \nu$: ν – mądrość, wiedza).

¹ Słownik pojęć filozoficznych, pod red. W. Krajewskiego, WN Scholar, Warszawa 1996, s. 57-60.

Termin ten posiada wiele odcieni znaczeń, a mianowicie:

- znaczenie najogólniejsze: wiedza o świecie, wiedza dotycząca bytu jako bytu, wiedza dotycząca przedmiotu (przedmiotów), wiedza dotycząca źródeł i granic poznania;
- znaczenie światopoglądowe: oznacza światopogląd zapewniający osobie ludzkiej orientację w świecie i umożliwiający życie rozumne;
- znaczenie naukowotwórcze oznacza teorie wiedzy naukowej.

Termin *sophia*, $\Phi \equiv \nu$: \forall pierwotnie oznaczał wszelkiego rodzaju teoretyczną i praktyczną mądrość, którą mędrzec (*sophos*, $\Phi \equiv \nu \bar{H}$) wyróżniał się wśród przeciętnych ludzi. Nadano temu słowu znaczenie przede wszystkim teoretyczne, które umożliwiało zdobycie jakiejś umiejętności (*techné*, $\vartheta \Xi \Pi < 0$) lub praktycznej działalności (*arete*, $\Delta \gamma \vartheta \mathcal{Z}$). Nauczyciela tak pojmowanej wiedzy nazywano sofistami (*sophistes*, $\Phi \equiv \nu 4 \Phi \vartheta \mathcal{Z} H$). Natomiast filozofa (*philosophos*, $\nu 48 \bar{\Phi} \equiv \nu \Xi H$) odróżniano od sofisty i mędrca, właśnie filozofowie powinni metodycznie dążyć do zdobycia mądrości, do zdobycia wiedzy o tym, co naprawdę istnieje. W związku z tym w myśli europejskiej możemy wyróżnić przede wszystkim dwa zasadnicze znaczenia terminu filozofia:

- 1⁰ Filozofia jako najogólniejsza nauka o świecie lub zbiór kilku ogólnych nauk filozoficznych;**
- 2⁰ Filozofia jako światopogląd przede wszystkim mający praktyczne znaczenie.**

Oba te rozumienia filozofii nie są przeciwstawne, a można je rozumieć jako ujęcia komplementarne.

2. Ekofilozofia – termin składa się z trzech wyrażeń greckich:

oikos, $\Xi \supset 6 \Xi H$ – oznacza: środowisko, dom; mieszkanie, siedzibę, mienie rodzinne, gospodarstwo, rodzinę;

phileo, $\nu 48 \Xi T$ – oznacza: miłuję, dążę;

sophia, $\Phi \equiv \nu$: \forall – oznacza: mądrość z aspektem teoretycznym i praktycznym.

Zatem ekofilozofia, w najogólniejszym rozumieniu, jest nauką filozoficzną o środowisku. Inaczej mówiąc ekofilozofia jest nauką filozoficzną o środowisku przyrodniczym i społecznym, czyli o ekosystemie ziemskim i jego otoczeniu z aspektami teoretycznymi i praktycznymi. Krócej mówiąc: ekofilozofia jest nauką o ekosystemie i jego otoczeniu. Określenia te zawierają terminy, które należy wyjaśnić, a mianowicie:

nauka filozoficzna: charakterystyka tej nauki zawarta jest w epistemologii i metodologii filozofii, analogicznie do filozofii należy wypracować epistemologię i metodologię ekofilozofii, uwzględniając specyfikę w przyjmowanych koncepcjach tej nauki;

środowisko: rozumiemy w ujęciu całościowym, czyli ze wszystkimi sferami, w których toczy się proces życia i istnieje człowiek, a mianowicie: atmosferą, hydrosferą, litosferą, kosmosferą, biosferą, antroposferą;

system ($\Phi\beta\Phi\vartheta\theta: \forall$): termin ten jest pomocny w opisie nie tylko różnorodnych podsystemów przyrodniczych, ale również w opisie podsystemów społecznych, ekonomicznych, technicznych, przemysłowych itp. Wielki system to jeden wielki obiekt sterowania, który według Mieczysława Lubańskiego² charakteryzuje się następującymi właściwościami:

- system ten składa się z podsystemów, które można wyróżnić i opisać;
- każdy z podsystemów ma własny cel działania, a jego efektywność może być oceniana w zależności od procesu sterowania;
- cały system ma ogólny cel działania, a jego efektywność ocenia się na podstawie działania podsystemów;
- w podsystemach, jak też między nimi, zachodzą liczne sprzężenia;
- w systemie istnieje hierarchiczna struktura sterowania;
- rozbudowana sieć informacyjna gwarantuje celowe funkcjonowanie i optymalizację systemu;

w systemie obserwuje się współdziałanie ludzi, wytworów człowieka i środowiska przyrodniczego - wszystkie te elementy systemu tworzą środowisko;

ekosystem ($\equiv \theta\theta \equiv \Phi\beta\Phi\vartheta\theta: \forall$): na treść terminu ekosystem³ składają się następujące elementy:

- organizmy żywe (biosfeda) – czynniki biotyczne;
- i człowiek z całą antroposferą;
- oraz czynniki abiotyczne – atmosfera, hydrosfera, litosfera, kosmosfera, magnetosfera. W poznaniu naukowym możemy prowadzić badania małych ekosystemów o dużej złożoności, oraz można

M. Lubański, *Informacja system*, [w:] M. Heller, M. Lubański, S. W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki. Wstęp do filozofii przyrody*, Warszawa 1982, 29-31; Kierzkowski, *Elementy informatyki*, 497-498.

Por.: A. M. Mannion, *Zmiany środowiska Ziemi. Historia środowiska przyrodniczego i kulturowego*, tłum. Joanna Wibig, WN PWN, Warszawa 2001, s. 15-17.

rozpatrywać wielki ekosystem ziemski, uwzględniając wszystkie oddziaływania wewnętrzne oraz wpływ otoczenia na ten system, czyli najbliższego otoczenia kosmicznego Ziemi i Kosmosu;

otoczenie: pojęcie otoczenia jest związane z rozumieniem systemu, a przez system⁴ rozumiemy zespół różnych elementów wzajemnie ze sobą powiązanych, na siebie oddziaływujących i stanowiących pod pewnym względem całość. Określenie to nawiązuje do filologicznego znaczenia terminu "system" (gr. systema) i podkreśla taki układ elementów, który tworzy pewną całość uwarunkowaną stałym łańcem jego części składowych w świecie realnym lub w sferze poznania ludzkiego. System stanowi całość, w której elementy są powiązane z sobą relacjami oddziaływania i stanowią jego strukturę. Każdy system otwarty ma swoje **otoczenie**. W przyrodzie i w poznaniu ludzkim występują przede wszystkim systemy otwarte. **Otoczenie jest to rzeczywistość, która wchodzi lub może wchodzić w relacje z systemem;**

aspekt teoretyczny ekofilozofii oznacza poznanie teoretyczne ekosystemu na różnych poziomach złożoności;

aspekt praktyczny ekofilozofii oznacza różnego rodzaju zastosowania nauki w ekosystemie, np. szotechnika.

3. Koncepcje ekofilozofii

Ekofilozofia jako nowa nauka filozoficzna, ma już bogatą i zróżnicowaną literaturę na temat teorii, metodologii i koncepcji tej nauki. W tym miejscu nie dokonujemy szczegółowej analizy poszczególnych ujęć ekofilozofii, a tylko prezentujemy ich rejestr, krótką charakterystykę i podstawową literaturę.

Por. *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, oprac. A. Podsiad, Z. Więckowski, Warszawa 1983: 380-381; *Słownik wyrazów obcych, red. naukowy* J. Tokarski, Warszawa 1971, 723; J. Bocheński, *O systemie*. Wykład wygłoszonych w ATK 1987-11-05, SPhCh 24/1988, 2/235-248; *Problemy metodologii badań systemowych*, tłum. E. Kaparisi, Warszawa 1973; S. Młynarki, *Elementy teorii systemów i cybernetyki*, Warszawa 1974; *Ogólna teoria systemów*, pod. red. G. J. Klira, tłum. C. Bergman, Warszawa 1976; W. Sadowski, *Podstawy ogólnej teorii systemów. Analiza logiczno-metodologiczna*, tłum. A. Lewicka, Warszawa 1978; L. von Bartalanffy, *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania*, tłum. E. Waydyłło-Woźniak, Warszawa 1984; M. Lubański, *Informacja system*, [w:] M. Heller, M. Lubański, S. W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, Warszawa 1982, 14-70; *Nauka - technika - system*, pod red. W. Gasparskiego i D. Miller, Wrocław 1981.

1. Ekofilozofia jako filozofia ekologii⁵ – wyrażenie „filozofia ekologii” w podstawowym znaczeniu funkcjonuje w filozofii nauki i oznacza teorię i metodologię ekologii. W ostatnich dziesiątkach lat XX wieku i na początku XXI wieku wyrażenie to zawiera w swojej treści i zakresie wiele elementów z szeroko rozumianych zagadnień filozoficznych i ochrony środowiska. Przykładem takich ujęć są prace Zbigniewa Hulla z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
2. Ekofilozofia jako ekologia człowieka⁶ – wyrażenie „ekologia człowieka” zastosowane przez Napoleona Wolańskiego do określenia syntezy wyników badań naukowych z zakresu antropologii przyrodniczej, ekologii i nauk medycznych. W ujęciu tym jest duży zakres zagadnień i refleksji antropologicznych o charakterze filozoficznym. Ponadto na początku XXI wieku pojawiły się nowe wyrażenia ujmujące istotne obszary działalności człowieka związanej ze środowiskiem, a mianowicie: ekologia rodziny ludzkiej, ecologia humana, ekologia społeczna.
3. Ekofilozofia jako ekologia humanistyczna⁷ – w zapowiedzi Stanisława Zięby – ma prowadzić badania naukowe nad życiem człowieka w jego aspekcie specyficznie ludzkim i osobowym.

Z. Hull, *Filozofia ekologii jako nowa dziedzina filozofowania*, [w:] *Filozofia i bioetyka. Materiały VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego w Toruniu 5-9 września 1995 r.*, Sekcja Bioetyki i ekofilozofii, pod red. W. Tyburskiego, TOP Kurier, Toruń 1996, 9-29; por. A. Papuziński, *Metafizyczne dziedzictwo nauki jako problem filozofii ekologii*, [w:] *Ekofilozofia i bioetyka*, 29-42; *Problemy filozofii ekologii*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. Papuzińskiego, WSP, Bydgoszcz 1999, 55-96; *O dwóch sposobach pojmowania i uprawiania filozofii ekologii*, *Z filozofii nauk ekologicznych*, [w:] *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, pod red. J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski, A. Skowroński, WUKSW, Warszawa 2001, 38-45; J. M. Dołęga, *Z filozofii nauk ekologicznych*, [w:] *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, 25-37.

N. Wolański, *Glossary of terms for human ecology*, Warsaw 1990; *Czynniki rozwoju człowieka. Wstęp do ekologii człowieka*, pod red. N. Wolańskiego, PWN, Warszawa 1972; A. Horst, *Ekologia człowieka*, PWN, Warszawa 1976; *Ekologia człowieka. Historia współczesności*, pod red. B. Kuźnicka, IHN PAN, Warszawa 1995; N. Wolański, *Nowoczesność jako sprawność w przystosowaniu człowieka do środowiska*, „Prakseologia” (1992) Nr 1-2, 105-127; S. Jaromi, *Ecologia humana – chrześcijańska odpowiedź na kryzys ekologiczny*, WOOF, Kraków 2004; Episteme 7(2000): *Ekologia rodziny ludzkiej*, pod red. J. W. Czartoszewski, J. M. Dołęga, AUM, Olecko 2000; B. Campbell, *Ekologia człowieka. Historia naszego miejsca w przyrodzie od prehistorii do czasów współczesnych*, tłum. M. A. Bitner, WN PWN, Warszawa 1995; D. Kiełczewski, *Ekologia społeczna*, UwB, Białystok 1998.

Por. S. Zięba, *Ku ekologii humanistycznej*, „Człowiek i Przyroda” (1994) Nr 1, 7-13; *Humanizm ekologiczny*, vol. 1: *Jakiej filozofii potrzebuje ekologia, ochrona przyrody a ochrona człowieka*, pod red. L. Pawłowskiego i S. Zięby, WU PL, Lublin 1992; W. Tyburski, *Pojednać się z Ziemią. W kręgu zagadnień humanizmu ekologicznego*, IPIR, Toruń 1993; *Humanizm ekologiczny*, vol. 4B: *Technika szansą czy zagrożeniem (aspekty techniczne)*, pod red. Iwo Pollo i Z. M. Kozaka, WU PL, Lublin 1996; S. Zięba, *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, ZECKUL, Lublin 1998; S. Zięba, *Historia ekologii*, KUL, Lublin 2004.

4. Ekofilozofia jako ekologia głęboka⁸ - koncepcja ta zawiera zagadnienia filozoficzne nie tylko w założeniach, ale również w rozwiązaniach problemów szczegółowych związanych z kryzysem i katastrofami ekologicznymi oraz z kryzysem moralnym człowieka.
5. Ekofilozofia jako filozofia ekologiczna⁹ wyrażenie wprowadzone przez Henryka Skolimowskiego, w zestawieniu z takim wyrażeniem, jak „filozofia logiczna”, które już funkcjonuje w słowniku naukowym, może z biegiem czasu uprawomocnić się w języku filozoficznym. Koncepcja ta rozwijana przez działalność Towarzystwo Przyjaciół Ekofilozofii oraz wielu autorów, którzy są zafascynowani wykładem i ujęciem problematyki ekofilozoficznej przez Henryka Skolimowskiego.
6. Ekofilozofia jako ekozofia T¹⁰ - jest budowana na filozofii związanej z kierunkami panteistycznymi zarówno historycznymi, jak i współczesnymi oraz o założenia ekologii głębokiej.
7. Ekofilozofia jako filozofia kryzysu ekologicznego¹¹ orientacja ta dotyczy przede wszystkim zagadnień etycznych, prawnych, politycznych i ekonomicznych związanych z kryzysem ekologicznym oraz ekologii jako nowego paradygmatu polityki.
8. Ekofilozofia jako ujęcie systemowo-informacyjne ekorozwoju¹² - ujęcie to zawarte w pracach Lesława Michnowskiego znajduje uzasadnienie i zastosowanie w prognozach rozwoju człowieka i w założeniach zrównoważonego rozwoju.

B. Devall, G. Sessions: *Ekologia głęboka. Życ w przekonaniu, iż Natura coś znaczy*, tłum. E. Margielewicz, Pusty Obłok, Warszawa 1994; R. Bzdak, *Problem możliwości teoretycznego uzasadnienia głębokiej ekologii*, [w:] *Człowiek i środowisko...*, 91-96; A. Synowiecki, *Człowiek - z ziemi wzięty*, „Człowiek i Przyroda” (1994) Nr 1, 41-92; K. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, WPL, Łódź 1996, 228-241.

Por.: H. Skolimowski, *Filozofia żyjąca. Ekofilozofia jako drzewo życia*, Pusty Obłok, Warszawa 1992; D. Kietczewski, *Wybrane nurty filozofii ekologicznej*, WFUW, Białystok 1993, 5-32; K. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, WPL, Łódź 1996, 207-228; H. Skolimowski, *Medytacje*, Astrum, Wrocław 1991; H. Skolimowski, *Wizje Nowego Millenium*, Kraków 1999; H. Skolimowski i J. K. Górecki, *Zielone oko kosmosu. Wokół ekofilozofii w rozmowie i esejach*, Atla 2, Wrocław 2003.

Por. B. Devall, G. Sessions, *Ekologia głęboka*, 289-293; M. Ryszkiewicz, *Matka Ziemia w przyjaznym kosmosie. Gaja i zasada antropiczna w dziejach myśli przyrodniczej*, WN PWN, Warszawa 1994; B. Jakubowska, *Gaja - wiecznie żywa*, *Studia Ecologica et Bioethicae* 1(2003) 593-604.

Por. Ed Phillips, *Crisi in Atmosphere: The greenhouse factor*, D. B. Clark and Co. Phoenix 1990; V. Hosle, *Philosophie der ökologischen Krise*, C. H. Beck, München 1994; Z. Piątek, *Filozoficzne korzenie kryzysu środowiskowego*, [w:] *Człowiek i środowisko...*, 43-50.

L. Michnowski, *Jak żyć? Ekorozwój albo...*, WEiŚ, Białystok [brw]; *Ekorozwój szansą przetrwania cywilizacji*. Materiały z konferencji PKE, pod red. B. Zaufal, M. Białeckiej, t. 3, WAG-H, Kraków 1986; L. Michnowski, *Czy regres człowieczeństwa?* LTN, Warszawa 1999.

9. Ekofilozofia jako ekologia uniwersalistyczna¹³ pojawia się w kontekście ujęć filozofii uniwersalistycznej, a inaczej mówiąc uniwersalizmu, jako metafizologii, prezentowanej w Polsce między innymi w pracach Janusza Kuczyńskiego.
10. Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody¹⁴ - ujęcie to akcentuje zagadnienia przede wszystkim praktyczne i bioetyczne związane z kryzysem ekologicznym. Koncepcja ta prezentowana jest w literaturze przedmiotowej w Polsce jest prezentowana między innymi przez Zbigniewa Łapko i Annę Lemańską.
11. Ekofilozofia jako część filozofii przyrody¹⁵ - koncepcja ta jest związana z ujęciem filozofii przyrody orientacji arystotelesowsko-tomistycznej, gdzie już wyróżnia się filozofię przyrody nieożywioną (kosmofilozofię) i filozofię przyrody ożywionej (biofilozofię) oraz filozofię środowiska społeczno-przyrodniczego (ekofilozofię).
12. Ekofilozofia jako kulturalistyczna filozofia ekologii reprezentowana w Polsce przez Andrzeja Papuzińskiego¹⁶
13. Ekofilozofia jako environmentalizm¹⁷ – proponowana przez Wiesława Sztumskiego z Instytutu Filozofii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.
14. Ekofilozofia jako samodzielna nauka filozoficzna¹⁸ - o wyraźnie określonym statusie epistemologicznym i metodologicznym.

¹³ Por. J. Kuczyński, *Udomowienie Ziemi. Interpretacja Leszka Kotakowskiego projektu meta-noi*. [w:] *Ziemia naszym domem*, pod red. J. Kuczyńskiego, CU UW, Warszawa 1996, 155 – 178; por. J. Kuczyński, *Wstęp do uniwersalizmu, t. 1: Ogrodnicy świata*, BD, Warszawa 1998; t. 2: *Młodość Europy i wieczność Polski*, BD, Warszawa 1999.

Por. Z. Łapko, *Ku ekofilozofii*. „*Studia Philosophiae Christianae*” 30(1994) Nr 1, 21-34; tenże, *Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody*, [w:] *Człowiek i środowisko...*, 37-42; A. Lemańska, *Praktyczna filozofia przyrody alternatywą klasycznej filozofii przyrody*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 33(1997) Nr 1, 133-138; Z. Łapko, *Antropologia kryzysu ekologicznego*, WUKSW, 2003.

Por. J. M. Dołęga, *W kierunku ekofilozofii*. [w:] *Ekofilozofia i bioetyka*, 19-25.

Por. A. Papuziński, *Życie – nauka – ekologia. Prolegomena do kulturalistycznej filozofii ekologii*, WSP, Bydgoszcz 1998.

¹⁷ Por. W. Sztumski, *Environmentalizm i cywilizacja życia*, UŚ, Katowice 1997.

¹⁸ Por. J. m. Dołęga, *Z zagadnień metateoretycznych i merytorycznych ekofilozofii*, *Studia Philosophiae Christianae* 32(1996) Nr 1, 270-278; J. M. Dołęga, *Ekologia w teologii i filozofii chrześcijańskiej*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, pod red. A. Papuzińskiego, WSP, Bydgoszcz 1999, 133-163; J. M. Dołęga, *Problematyka ochrony środowiska społeczno-przyrodniczego w sozologii i ekofilozofii*, [w:] *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, pod red. J. M. Dołęga i J. W. Czartoszewski, WATK, Warszawa 1999, 10-26.

15. Ekofilozofia jako światopogląd o aspektach etycznych, prawnych i moralnych¹⁹, szukająca również podstaw w ekoteologii.

4. Podstawowa problematyka ekofilozofii

W powstających naukach podstawowym zagadnieniem jest wypracowanie statusu epistemologicznego i metodologicznego oraz struktury zagadnień merytorycznych stanowiących pewną zwartą logiczną całość. W tym miejscu pomijamy szczegółowe analizy zagadnień metateoretycznych, a jedynie zwróci się uwagę Czytelnika na przedmiot badań ekofilozofii.

Każda nauka ma swoją prehistorię. Podobnie i ekofilozofia ma już swoją prehistorię, a mianowicie wszyscy uczeni zajmujący się zagrożeniami i ochroną środowiska społeczno-przyrodniczego, a zwłaszcza autorzy przytoczonych powyżej koncepcji tej nauki, są prekursorami ekofilozofii. Biorąc pod uwagę aktualny stan badań naukowych z zakresu ekofilozofii, nie sposób dzisiaj określić definitywnie przedmiotu badań tej nauki. Jednak na podstawie istniejącej literatury i toczących się dyskusji na różnych sympozjach i konferencjach naukowych, można przyjąć robocze określenia przedmiotu ekofilozofii: **przedmiotem badań ekofilozofii** jest istota i natura środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowe i jakościowe oraz dwustronne związki przyczynowe między antroposferą a środowiskiem; **a może krócej:** przedmiotem badań ekofilozofii jest istota i natura ekosystemu i jego otoczenia (lub ekosystemów i ich otoczenia).

W nurcie określonego myślenia filozoficznego poznanie z zakresu ekofilozofii zmierzałoby do poznania środowiska realnie i faktycznie istniejącego; do poznania w aspektach koniecznościowych i przyczynowych, a nie tylko przygodnych; do uzyskiwania uzasadnień tez ekofilozoficznych racjami logicznymi, ontycznymi, realnymi i przyczynowymi²⁰. Inaczej mówiąc: ekofilozofia jest nauką o systemowym ujęciu problematyki filozoficznej środowiska społeczno-przyrodniczego.

Zasadniczym źródłem informacji o środowisku są różne nauki szczegółowe, a szczególnie ekologia i sozologia. Wydobyć problematyki filozoficznej z naukowego obrazu środowiska społeczno-przyrodniczego i kulturowego należy między innymi do zadań ekofilozofii.

¹⁹ Por. J. W. Czartoszewski, Zagadnienie światopoglądu w edukacji ekologicznej, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 1(2003) 505-518; *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, pod red. J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski, A. Skowroński, WUKSW, Warszawa 2001; *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, pod red. J. M. Dołęga i J. W. Czartoszewski, WATK, Warszawa 1999.

Por. K. Klóśak, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, KŚW, Poznań 1980, 46-49, 105, 113; J. M. Dołęga, *Stosunek ruchu do materii w ujęciu klasycznej filozofii przyrody*, ATK, Warszawa 1986, 29-30.

Z zagadnień merytorycznych ekofilozofii wymieniamy tylko te, które stanowią zasadniczą strukturę przedmiotową tej nauki. Do niej należy problematyka ogólnofilozoficzna, antropologiczna, aksjologiczna i edukacyjna dotycząca środowiska społeczno-przyrodniczego łącznie ze środowiskiem kulturowym.

Ogólnofilozoficzna problematyka ekofilozofii²¹ dotyczy istoty i natury środowiska społeczno-przyrodniczego, jego właściwości ilościowych i jakościowych, zmian zachodzących w tych właściwościach oraz związków przyczynowych między antroposferą a biosferą. Chodzi tutaj przede wszystkim o zdanie sprawy z aktualnego stanu środowiska, źródeł zmian zachodzących w tym środowisku, jego wpływu na życie i zdrowie człowieka, jak również szukanie podstaw filozoficznych ochrony tego środowiska. Podstawą do prowadzenia badań w tym zakresie są dane z przyrodniczych nauk szczegółowych i antropologicznych. Podejmowana problematyka ogólnofilozoficzna w ekofilozofii i próby jej rozwiązania są oparte w sensie metodologicznym o tak zwany naukowy obraz świata, w tym przypadku chodzi przede wszystkim o naukowy obraz środowiska społeczno-przyrodniczego.

Antropologiczna problematyka ekofilozofii²² dotyczy przede wszystkim zagadnień filozoficznych związanych z demografią, ontogenezą, antropopresją, migracją oraz z strukturalnymi elementami antroposfery, do których zalicza się przede wszystkim naukę, technikę i technologię, sztukę i religię. Punktem wyjścia do tego rodzaju badań są dane z antropologii przyrodniczej, filozoficznej, społecznej i kulturowej oraz z ekologii człowieka, sozotechniki, religiologii, filozofii i historii nauki, historii i filozofii kultury. Podejmowana filozoficzna problematyka antropologiczna w ekofilozofii oraz sposoby jej rozwiązywania zależy od przyjmowanych przez autorów systemów filozoficznych.

Aksjologiczna problematyka ekofilozofii²³ występuje przy wartościowaniu życia, zdrowia człowieka, środowiska. Podstawy wartościowania wypracowywane są w aksjologii związanej z filozofią bytu i antropologią. W ramach

²¹ Por. S. Zięba, *Życie w aspekcie ekologicznym*, „Człowiek i przyroda” (1995) Nr 2, 5-21; J. Dębowski, *Filozoficzne źródła refleksji ekofilozoficznych*, WSP, Olsztyn 1996.

Por. N. Wolański, *Rozwój biologiczny człowieka*, cz. 1 i 2, wyd. 6, PWN, Warszawa 1986; S. Kowalczyk, *Zarys filozofii człowieka*, WD, Sandomierz 1990; *Człowiek – osoba – pleć*, pod red. M. Wójcik, ISnR ATK, Warszawa 1998; N. Wolański, *Rozwój biologiczny człowieka*, WN PWN, Warszawa 2005.

²³ Por. K. Kloskowski, *O naczelnej zasadzie etycznej relacji [w:] człowiek środowisko, [w:] Człowiek i środowisko...*, 107-112; W. Tyburski, *Etyka środowiskowa a paradygmat antropocentryzmu, [w:] Ekofilozofia i bioetyka*, 65-72; Z. Piątek, *Dylematy etyki środowiskowej, [w:] Ekofilozofia i bioetyka*, 43-64. Ponadto por. 16 artykułów w pracy zbiorowej na temat: *Ekonomia, ekologia, etyka*, pod red. W. Tyburski, IFUMK, Toruń 1996; J. Łukomski, *Próba zbudowania chrześcijańskiej etyki środowiska naturalnego*, WDR, Radom 1998.

naszej koncepcji ekofilozofii życie oraz życie i zdrowie człowieka ujmujemy jako wartości najwyższe, ale nie absolutne. Natomiast środowisko społeczno-przyrodnicze traktuje się jako wartość podstawową i dobro wspólne. Wypracowane tutaj wartości mogą stać się podstawą wypracowania etyki ogólnej oraz etyki środowiskowej, a nawet prawodawstwa ekologicznego i moralności. Wydaje się, że wiedza naukowa związana ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym oraz wypracowana i akceptowana etyka środowiskowa mogą stać się podstawą dla ekorozwoju.

Edukacyjna problematyka ekofilozofii²⁴ dotyczy przede wszystkim podstaw filozoficznych wychowania proekologicznego, a ściślej mówiąc wychowania sozologicznego w rodzinie, w szkole, w masmediach, w organizacjach społecznych, religiach oraz w ogólnej edukacji narodowej. Kształtowanie świadomości wrażliwej na wartość środowiska społeczno-przyrodniczego zależy również od programów nauczania w przedszkolach, szkołach podstawowych, średnich i na uczelniach wyższych oraz od powszechnej edukacji ekologicznej dorosłych. Ponadto jest to zadanie dla wszystkich zdających sprawę z jakości aktualnego środowiska i jego wpływu na życie na naszej planecie oraz z jego wpływu na życie i zdrowie człowieka w naszej Ojczyźnie, jak i na całym świecie. Jest to zadanie nie tylko dla filozofów jak pisze M. Barnier²⁵ ale dla wszystkich mających wpływ na świadomość społeczną w Polsce i w świecie.

5. Zarys struktury ekofilozofii

1. Epistemologia i metodologia ekofilozofii

1. Analiza semantyczna terminu: *ekofilozofia*
2. Podstawowe terminy, pojęcia: ekosystem, przestrzeń ekologiczna, bezpieczeństwo ekologiczne, dobro wspólne, i inne

Por. *Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu*, pod red. M. R. Dudzińskiej i L. Pawłowskiego, WU PL, Lublin 1993; *Chronić by przetrwać*, pod red. C. Napiórkowskiego i W. Koca, WOF, Niepokalanów 1992; *Edukacja ekologiczna wobec współczesności i wyzwań przyszłości*, Przyroda i Człowiek Zeszyt Specjalny, Opole -Pokrzywna 1995; *Edukacja środowiskowa. Agenda 21 - realizacja zadań edukacyjnych*, pod red. D. Cichy, IBE, Warszawa 1997; *Problemy dydaktyki i wychowania w Akademii Rolniczej w Poznaniu*, 14: *Edukacja i świadomość ekologiczna*, ARP, Poznań 1997; I. Fudali, *Ekologiczne wyzwania regionalnych programów edukacji środowiskowej*, PKE, Kielce 1997; J. Frączak, *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*, WSP, Bydgoszcz 1995; J. M. Dołęga, *Znaczenie sozologii i ekofilozofii w systemie edukacji ekologicznej*, w *Hipoteza ekologii ekologicznej*, pod. Red. J.L. Krakowiak, J. M. Dołęga, BD, Warszawa 1999, 53-65; *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa* Nr 2-3 (10-11) 2004.

M. Barnier, *Atlas wielkich zagrożeń*, tłum. M. Jarosiewicz, WN-T, Warszawa 1995, s. 9.

3. Przedmiot badań ekofilozofii
4. Metoda
5. Koncepcje
6. Historia
7. Ośrodki
8. Autorzy, uczeni, twórcy

2. Charakterystyka nauk ekologicznych i środowiskowych

1. Podstawowe: ekologia, sozologia - nauka o ochronie środowiska społeczno-przyrodniczego, ekologia człowieka, ekologia ludzka, ekologia społeczna, ekologia rodziny ludzkiej
2. Techniczne: sozotechnika
3. Ekonomiczne: ekoekonomia, sozoekonomia, ekonomia środowiskowa
4. Filozoficzne: Etyka środowiskowa, ekofilozofia, ekoteologia
5. Prawodawstwo ekologiczne, polityka ekologiczna
6. Edukacja środowiskowa (ekologiczna)
7. Przedmiot badań i metodologia nauk środowiskowych

3. Filozoficzne zagadnienia w ekofilozofii

1. Analiza semantyczna terminu: *środowisko*
2. Podstawowe terminy, pojęcia, paradygmaty, np.: ekosystem, przestrzeń ekologiczna, bezpieczeństwo ekologiczne, i inne
3. Uwarunkowania przyczynowe zmian w środowisku
4. Zmiany ilościowe i jakościowe w środowisku
5. Destrukcje naturalnych struktur środowiskowych
6. Środowisko w oddziaływaniach globalnych.
- 7 Ziemia w oddziaływaniach najbliższego otoczenia kosmicznego

4. Antropologiczne zagadnienia w ekofilozofii

1. Problemy demograficzne

2. Problemy migracyjne ludności
3. Zmiany genetyczne
4. Inżynieria genetyczna
5. Zdrowie człowieka i jego zagrożenia w środowisku społeczno-przyrodniczym.
6. Blaski i cienie bioetyki

5. Aksjologiczne zagadnienia w ekofilozofii

1. Aksjologia
2. Etyka środowiskowa
3. Bioetyka
4. Prawo ekologiczne
5. Ekoestetyka
6. Moralność „ekologiczna”
- 7 Środowisko jako dobro wspólne całej ludzkości.

6. Edukacyjne zagadnienia w ekofilozofii

1. Podstawy filozoficzne edukacji środowiskowej
1. Edukacja ekologiczna (sozologiczna)
2. Wychowanie ekologiczne
3. Świadomość ekologiczna
4. Formy edukacji ekologicznej: szkolna, permanetna
5. Formy wychowania ekologicznego
6. Podstawy światopoglądu ekologicznego

6. Rejestr nauk środowiskowych

1. Ekologia – termin i definicję tej nauki po raz pierwszy podał Ernest Haeckel w 1866 roku. Rozumienie ekologii w ujęciu E. Haeckla (1834-1919) i uściślone przez S. A. Forbesa (1844-1930) w 1895 roku przetrwało do naszych czasów jak podaje Kazimierz A. Dobrowolski. Ekologia jako nauka biologiczna badająca organizmy flory i fauny w środowiskach biotycznych

i abiotycznych jest podstawą kształtującej się w drugiej połowie XX wieku ekologii człowieka i ekologii społecznej oraz nauk środowiskowych.

2. Ekologia człowieka - koncentruje się na badaniu wpływu czynników środowiska społecznego i przyrodniczego na organizm ludzki oraz nad możliwościami jego adaptacji do tego środowiska. Ustala się pogląd, że ekologia człowieka staje się dyscypliną o bardzo szerokim przedmiocie badań (np. por. N. Wolański). *Ecologia humana* – ekologia ludzka (Jan Pawł II, Stanisław Jaromi).

3. Ekologia społeczna bada zjawiska z pogranicza socjologii, geografii, demografii i ekologii i ekologii człowieka. W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku powstaje pilna potrzeba wyodrębnienia dodatkowej dyscypliny naukowej lub rozwinętego działu w ekologii człowieka, a mianowicie ekologii rodziny ludzkiej. **Bezpieczeństwo społeczne – klęski i katastrofy żywiołowe oraz zagrożenia i katastrofy społeczne.**

4. Ekologia rodziny ludzkiej – problematyka ta została podjęta na konferencji międzynarodowej zorganizowanej przez Instytut Filozofii, Centrum Ekologii człowieka i Bioetyki, Instytut Studiów nad Rodziną w Augustowie w dniach 30-31 maja 2000 roku. Na konferencji tej wypracowano główne pojęcia z zakresu ekologii rodziny ludzkiej oraz wskazano na problemy i zagadnienia dotyczące rodziny ludzkiej. Całość dorobku z tej konferencji opublikowano w trzech tomach serii *Episteme* (7,8,9). **Tutaj należy uwzględnić wiele aspektów bezpieczeństwa**

5. Sozologia termin ten pochodzi od greckiego słowa „sodzo”, które oznacza „ochraniać”, „ratować”, „pomagać” Został on wprowadzony do polskiego słownika naukowego przez Walerego Goetela na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Według niego termin ten oznacza naukę o ochronie przyrody, o ochronie naturalnego środowiska człowieka. Znaczenie tego terminu zostało wzbogacone nowymi treściami i tym samym poszerzono jego zakres. Wyrazem tego jest bogata literatura przedmiotowa, a terminu tego używa się - coraz częściej na określenie nauki o ochronie środowiska społeczno-przyrodniczego.

W badaniach naukowych z zakresu sozologii podejmuje się następujące problemy i zagadnienia:

- opis faktyczny stanu przyrody w Polsce i świecie;
- określenie obiektów, które zanieczyszczają i niszczą środowisko;
- przeprowadzenie badań technicznych i technologicznych w celu wprowadzania urządzeń oczyszczających i technologii nieuciążliwych dla środowiska;

badanie wpływu zmienionego środowiska na organizmy żywe i na człowieka;

tworzenie zabezpieczeń prawnych i administracyjnych w skali krajowej i międzynarodowej w celu realizacji programów ochrony środowiska;

budzenie świadomości moralnej i etycznej wrażliwej na jakość środowiska przyrodniczego i społecznego;

szukanie środków zmniejszających zanieczyszczenie środowiska i eliminowanie źródeł jego zanieczyszczeń;

badanie wpływu środowiska na stan psychiczny człowieka;

prowadzenie medycznych badań nowych jednostek chorobowych, powstałych pod wpływem zmienionego środowiska;

zabezpieczenie tak zwanych „czystych” rezerw genetycznych;

wychowanie - na różnych szczeblach edukacji narodowej - w duchu wrażliwości na wartość środowiska człowieka.

6. Sozotechnika termin ten oznacza całość badań naukowo-technicznych i technologicznych związanych z ochroną środowiska oraz z wprowadzaniem do produkcji nowych technologii nie niszczących środowiska lub przynajmniej nieuciążliwych dla tego środowiska. **Bezpieczeństwo i zabezpieczenia techniczne.**

7. Sozoekonomia (czasem nosi nazwę ekoekonomia) dział ekonomii zajmujący się kosztami produkcji wraz z nakładami na ochronę środowiska, mieści się to w tak zwanym rachunku sozoekonomicznym przedsiębiorstwa, lub jednostki administracyjnej państwa. **Bezpieczeństwo i ekonomia.**

8. Etyka środowiskowa - (inne nazwy, to: etyka ekologiczna, ekoetyka) wyrażenie to w środowiskach naukowych w Polsce zaczyna się utrwalać na oznaczenie nauki zajmującej się zasadami i normami postępowania człowieka wobec środowiska przyrodniczego (biotycznego i abiotycznego) i społecznego. Wyróżnia się w niej kilka orientacji, a mianowicie:

holistyczną odmianę etyki środowiskowej,
biocentrycznie zorientowaną etykę środowiskową,
etykę ochrony zwierząt,
antropocentryczną odmianę etyki środowiskowej.

Etyka środowiskowa jest w ciągłym rozwoju i pojawiają się coraz to nowe orientacje związane z kierunkami filozoficznymi lub religiami albo z określonym światopoglądem – mam tu na uwadze prace powstające pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Włodzimierza Tyburskiego. **Etyczne aspekty bezpieczeństwa.**

9. Bioetyka – jest określona przez Tadeusza Ślipko jako „dział filozoficznej etyki szczegółowej, która ma ustalić oceny i normy (reguły) moralne ważne w dziedzinie działań (aktów ludzkich) polegających na ingerencji w granicznych sytuacjach związanych z zapoczątkowaniem życia, jego trwaniem i śmiercią” Problematykę bioetyczną w Instytucie Ekologii i Bioetyki UKSW kontynuuje i rozwija Wojciech Bołoz. W Akademii Podlaskiej badania w tym zakresie prowadzi Józef Jaroń. Istotny problem tutaj to bioetyka i bezpieczeństwo.

10. Prawodawstwo ekologiczne - pod tym wyrażeniem rozumie się procesy tworzenia prawa ochrony środowiska, jego wdrażania i egzekwowania. Z prawem ochrony środowiska związane jest zarządzanie środowiskiem i ekonomia środowiskowa.

11. Ekoteologia - postulowana nauka teologiczna zbierająca w całość już opracowane szczegółowe zagadnienia ekologiczne związane z teologią, a mianowicie: grzech ekologiczny, ekologiczny rachunek sumienia, zagadnienie zbawienia świata, moralność ekologiczna, rozwój duchowy człowieka i inne – nauka ta świadczy o dużym zainteresowaniu teologów zagadnieniami ekologicznymi. Praktycznym działaniem w tym zakresie jest program ekologiczny Rady Konferencji Biskupów Europy, w którym są organizowane konferencje naukowe międzynarodowe dotyczące problematyki środowiskowej. Ostatnio odbyła się V Konferencja we Wrocławiu 15 – 18 maja 2003 r. na temat: Wychowanie do odpowiedzialności za dzieło stworzenia i zrównoważony rozwój. A następna odbyła się w dniach 3-6 czerwiec 2004 r. w Brukseli.

12. Polityka ekologiczna - wyrażenie to oznacza badania naukowe, które dotyczą większych przedziałów czasowych i terytorialnych. W badaniach tych należałoby uwzględnić czas przynajmniej kilku pokoleń, a terytorium, region, kontynent lub całą planetę Ziemię z jej najbliższym otoczeniem kosmicznym. Badania nad świadomością ekologiczną społeczeństwa oraz wdrażanie prawa ekologicznego staje się przedmiotem badań i zainteresowań wielu polityków – naukowców.

13. Psychologia ekologiczna – nowy dział psychologii zajmujący się wpływem środowiska przyrodniczego i społecznego, a w tym miejskiego i wiejskiego na psychikę człowieka (badania Adama Bieli z KUL-u i Andrzeja Eliasza z WSPS i PAN-u)

14. Ekomedycyna – nowy dział medycyny zajmujący się wpływem zmieniającego się środowiska na zdrowie człowieka, rozpoznanie nowych jednostek chorobowych i sposobami ich leczenia (Anna Latawiec UKSW).

15. Edukacja środowiskowa – wyrażenie to, coraz powszechniej używane w szkolnictwie, oznacza to wszystko, co niesie w swojej treści wyrażenie: edukacja ekologiczna i edukacja sozologiczna oraz pewne aspekty samego

terminu szeroko rozumianego środowiska. Dlatego edukacja środowiskowa zawiera w swojej treści następujące aspekty: biologiczny, abiotyczny, sozologiczny i społeczny. Zatem w tak rozumianej edukacji środowiskowej należy uwzględnić, zarówno w procesie nauczania jak i wychowania, podstawową informację dotyczącą systemów żywych prostych i złożonych, elementów abiotycznych środowiska, sposobów i środków ochrony wszystkich elementów środowiskowych oraz znaczenia środowiska społecznego dla całego procesu edukacji środowiskowej. W edukacji ekologicznej bardzo ważną rolę mają tak zwane nauki ekologiczne, które dostarczają nam podstawowej informacji naukowej z wielu ważnych obszarów wchodzących w istotną strukturę środowiska. Czy nauki te można nazywać dziedziną nauk ekologicznych? Prawdopodobnie z czasem należy udzielić uzasadnionej pozytywnej odpowiedzi. Dzisiaj mamy cały szereg nauk ekologicznych, o których informacje powyżej zamieszczono.

16. Kultura ekologiczna. Żeby zaistniała „kultura ekologiczna” w danym społeczeństwie, w pełnym tego wyrażenia znaczeniu, to musi dokonać się wiele zmian w zasadniczych elementach kultury, a mianowicie: w nauce, technice i technologii, sztuce i religii. Zastanówmy się nad zmianami jakie zaszły i zachodzą w tych wymienionych elementach kultury.

Czy zbiór tych zjawisk zachodzących w ramach kultury jest już kulturą ekologiczną społeczeństwa? Prawdopodobnie jeszcze nie, ale w dużym stopniu od tych zmian zależy powstanie i jakość kultury ekologicznej. Prawdopodobnie w takich okolicznościach będzie łatwiej stosować zasady bezpieczeństwa.

7. Zakończenie

Przedstawiony zarys problematyki ekofilozofii i rejestr nauk środowiskowych wymaga dalszych pogłębionych analiz i dyskusji w szerszym środowisku uniwersyteckim i akademickim. Tak wypracowana ekofilozofia może stać się dobrą podstawą do zaproponowania nowego stylu myślenia filozoficznego w szeroko rozumianej problematyce ekologicznej. Szczególnego namysłu i studiów wymagają podstawowe pojęcia, kategorie, paradygmaty ekofilozofii. Natomiast dopracowanie zagadnień epistemologicznych i metodologicznych w naukach środowiskowych przyczyni się do wprowadzenia ich na stałe do dydaktyki uniwersyteckiej i akademickiej.

Streszczenie

Przedstawiony zarys problematyki ekofilozofii i rejestr nauk środowiskowych wymaga dalszych pogłębionych analiz i dyskusji w szerszym środowisku uniwersyteckim i akademickim. Tak wypracowana ekofilozofia może stać się dobrą podstawą do zaproponowania nowego stylu myślenia filozoficznego w szeroko rozumianej problematyce ekologicznej. Szczególnego namysłu i studiów wymagają podstawowe pojęcia, kategorie, paradygmaty ekofilozofii. Natomiast dopracowanie zagadnień epistemologicznych i metodologicznych w naukach środowiskowych przyczyni się do wprowadzenia ich na stałe do dydaktyki uniwersyteckiej i akademickiej.